

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

22

Monumenteista tanssiaskeliin

Taiteiden ja kulttuurin
Viipuri 1856–1944

TOIM.
ANNA RIPATTI JA NUPPU KOIVISTO

Kannen kuva: Viktor Svaetichinin maalaus Vesiportinkatu ja kellotorni (1905).

Kuva: Lahden historiallinen museo: VHM ryhmä L: LHMVHMLT9115:303.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22

Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944

Toimittaneet:

Anna Ripatti (osan toimittaja)

Nuppu Koivisto (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

SBN 978-952-69280-4-3 (sid.)

ISBN 978-952-69280-5-0 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2020, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 300 kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Rajalinna politiikan näyttämönä:

Venäläisiä näkökulmia Viipurin linnan restaurointiin 1880–1890-luvuilla

Viimein kunnianarvoisan soturin otti hoitoonsa sotalaitos. Poisnukkuneen keisari Aleksanteri III:n jalomielisyydellä – keisari osasi arvostaa historiallisia muinaismuistoja – linna kunnostettiin upeasti, ja nykyään vanha soturi on kaikkien silmissä sellainen keikari, jollainen se tuskin koskaan aikaisemmin on ollut ja kannattelee terhakkaasti korkeassa salossaan Venäjän lippua, joka lymyili vuosikausia kaupungin autiolla laidalla.¹

Näin *Novoje vremja* -lehti tervehti restauroitua Viipurin linnaa – uudesti syntyntä keikaria – vuonna 1897. Raunioituneen Viipurin linnan restaurointi toteutui 1890-luvulla pitkällisten neuvotteluiden päätteeksi.² Restaurointiin johtanut prosessi alkoi jo 1870-luvulla pienen suomalaisen sivistyneistöpiirin hankkeena. Pyrkimyksenä oli lunastaa linna Venäjän sotalaitokselta, jolle se osana Viipurin linnoitusta kuului. Alun perin lähinnä kustannussyistä kariutuneet neuvottelut alkoivat politisoitua 1880-luvun kuluessa: kysymys Viipurin linnaan liitetyistä muistoista kietoutui yhä tiiviimmin poliittisesti arkaluontoisiin historiantulkintoihin ja voimistuviin ristiriitoihin Suomen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan välillä. Linnan merkitykseen ja restaurointihankkeeseen kantaa ottaneilla svekomaaneilla, fennomaaneilla ja venäläisviranomaisilla oli toisistaan jyrkästi poikkeavia näkemyksiä siitä, minkä historiallisten tapahtumien muistoja linnaan oli soveliasta liittää.³

Tarkastelen tässä artikkelissa historiantulkintoja, joita venäläisviranomaiset projisoivat Viipurin linnaan restauroinnin suunnitteluvaiheessa 1880-luvun jälkipuolella. Aiempi tutkimuskirjallisuus on avannut laajoja näkymiä siihen, miten suomalaiset toimijat valmistelivat restaurointia ja etsivät ratkaisuja linnan vaikeaan omistuskysymykseen. Toteutunut restaurointi ja erityisesti sitä edeltänyt venäläisviranomaisten näkökulma ovat kuitenkin jääneet vähemmälle huomiolle. Artikkelini tavoitteena on tarkentaa kuvaa siitä, mikä suomalaisten valmistelemissa restaurointihankkeissa provosoi venäläisviranomaisia. Suomalaisissa aikalaislähteissä ja aiemmassa tutkimuksessa restaurointihankkeen

Restauroitu Viipurin linna hohtavan valkoisine torneineen vuonna 1895.

Viipurin linna oli ennen restaurointia erittäin huonokuntoinen. Sen saattaminen käyttökuntoon edellytti mittavia uudelleenrakennustoimia.

kariutuminen on yhdistetty selvästi Viipurin linnoituksen komendanttiin, joka oli ratkaisevina vuosina 1885–1889 Mihail Lavrentjevitsš Duhonin (1837–1895)⁴. Aiempi tutkimus tuntee myös Duhoninin osuuden samoihin aikoihin valmistellun Tyrgils Knutssonin (Torkkeli Knuutinpojan) muistomerkkihankkeen epäonnistumisessa.⁵ Käsitellen tässä artikkelissa seikkaperäisesti sitä, miten Duhonin kietoi edellä mainitut hankkeet yhteen ja argumentoi linnasaaren luovutusta vastaan. Tarkoitukseni on siten kirkastaa tapahtumaketjussa epäselväksi jäänyttä kohtaa, joka johti Viipurin linnan restaurointiin venäläisvoimin. Lisäksi valotan toteutuneen restauroinnin pääpiirteitä ja restaurointihistoriallista taustaa tiiviisti artikkelini alussa. Venäläisen restauroinnin yksityiskohtaisempi arkkitehtoninen analyysi samoin kuin restauroinnin sijoittaminen kattavampan maantieteelliseen ja restaurointihistorialliseen viitekehykseen jäävät kuitenkin tulevan tutkimuksen tehtäväksi.

Anna Ripatti on analysoinut yksityiskohtaisesti väitöskirjassaan *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa* (2011) restaurointiprosessin etenemistä ja niitä ideologisia vaikuttimia, jotka ohjasivat restauroinnin valmistelua. Ripatin väitöskirja onkin oman tutkimukseni vankka pohja ja inspiraationlähde. Myös Marja Terttu Knapas on käsitellyt suomalaisten valmistelemaa restaurointia lisensiaatintyössään *Turun tuomiokirkon restaurointisuunnitelmat vuosilta 1896 ja 1901 – Kansallisia ja kansainvälisiä tavoitteita rakennusmuistomerkkien hoidon alkutaipaleelta* (1983). Ripatin lisäksi venäläistä restaurointia ovat tarkastelleet lyhyesti C. J. Gardberg (1993) sekä Ulla-Riitta Kauppi ja Mihail Miltšik teoksessaan *Viipuri – Vanhan Suomen pääkaupunki* (1993). Venäläiset tutkijat Julia Mošnik, Aleksei Melnov ja Mihail Jefimov työskentelevät Viipurin linnassa nykyisin toimivassa kotiseutumuseossa. Heidän tuoreet artikkelinsa pureutuvat sekä restauroinnin konkreettiseen toteutukseen että linnassa toimineeseen Pietari I:stä kertovaan museoon.⁶

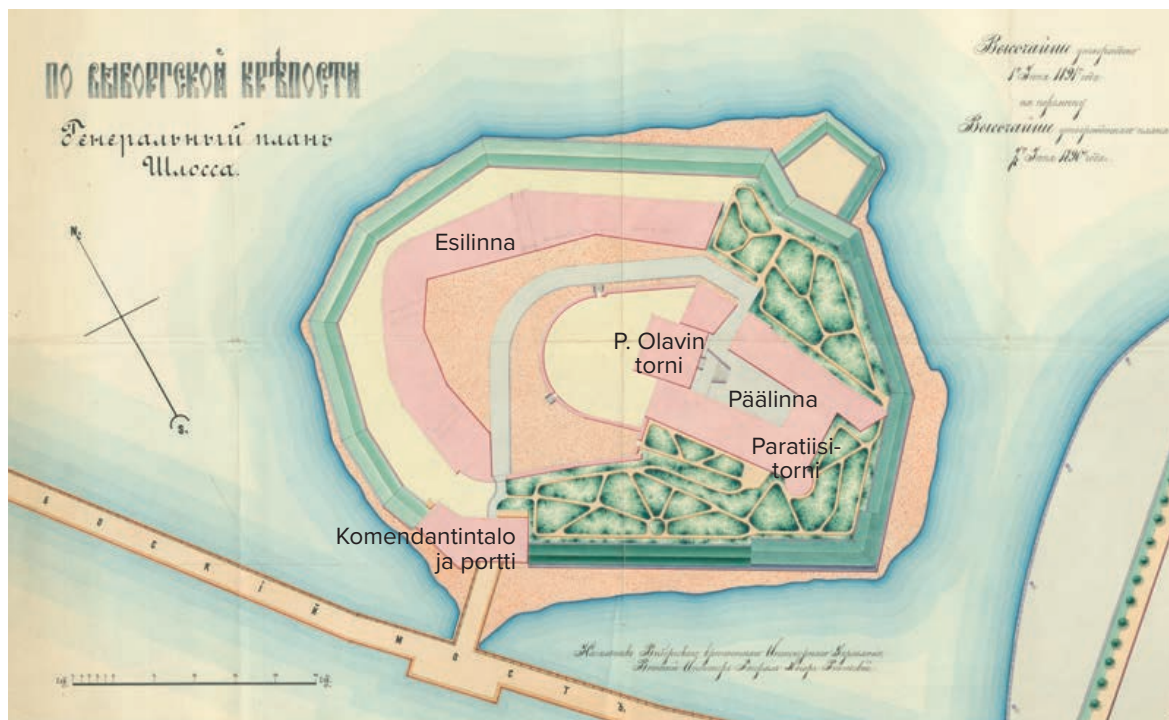
Artikkelini keskeisin arkistolähde on edellä mainitun Viipurin linnoituksen komendantti Duhoninin pitkä kirje vuodelta 1887. Se on osoitettu Suomenmaalaisen sotilaspiirin päällikölle, Karl Aleksandrovitš Timrotille (1833–1895)⁷. Tutkijat eivät ole aiemmin hyödyntäneet kyseistä venäjänkielistä lähdettä, jossa Duhonin analysoi yksityiskohtaisesti syitä siihen, miksi Viipurin linnan säilyttäminen venäläisenä muistomerkkinä oli toivottavaa ja millaisten epäilyttävien tarkoitusten ajamiseen suomalaiset olivat hänen mielestään linnan valjastaneet. Analysoin, mihin keskusteluihin ja ajankohtaisiin poliittisiin tapahtumiin Duhonin kirjeessään viittasi. Tämän tutkimuksen yhteydessä löytämäni muut venäläisviranomaisten kirjeet ovat huomattavan niukkoja. Niiden sisällöstä on kuitenkin pääteltävissä, että Duhoninin näkemykset ohjasivat restaurointihankkeesta tehtyjä päätöksiä.⁸ Rakennan päätöksiä kontekstuali-

soivaa kielipoliittista viitekehystä suomalaisia aikalaislähteitä hyödyntämällä ja tutkimuskirjallisuuteen nojautumalla. Toinen keskeinen arkistolähteeni ovat piirustukset, joita restauroinnin toteuttanut Viipurin venäläinen insinööri-komennuskunta tuotti restaurointihankkeen aikana, vuosina 1888–1892. Analysoimalla piirustuksissa esitettyjä ideoita ja vertaamalla niitä toteutuneeseen restaurointiin hahmottelen linnan restauroinnin keskeiset piirteet. Valitettavasti Kansallisarkistossa säilytettävän Viipurin insinöörikomennuskunnan arkiston kirjalliset aineistot 1890-luvulta eivät ole käsitykseni mukaan säilyneet. Tuen piirustusaineistosta tekemiäni johtopäätöksiä siksi suomalaisten sanomalehtikirjoitusten avulla.⁹

Viipurin linna restauroidaan

Vuonna 1888 Venäjän keisari vahvisti sotaministeriön päätöksen siitä, ettei Viipurin linnaa luovutettaisi Suomen siviilihallinnolle, vaan restauroitaisiin venäläisvoimin. Suunnittelu ja toteutus jäivät Viipurin insinöörikomennuskunnan vastuulle. Restauroinnin toteutusta varten perustettiin rakennustoimikunta, jota johti vuosina 1889–1893 insinöörieversti Ernest Wilhelm Karlovitš von Lezedov (1850–1908).¹⁰ Hän sai kuitenkin komennuksen muualle vuonna 1893, ja vetovastuuseen astui hankkeen loppuvaiheessa insinööri-kapteeni Dmitri Aleksandrovitš Denisov. Rakennustoimikunta suunnitteli ja toteutti restauroinnin insinöörikomennuskunnan päällikön, kenraalimajuri A. N. Ryzhevskin alaisuudessa.¹¹ Restauroinnin suunnittelua ohjasivat ennen kaikkea käytännölliset seikat. Linna tuli pääasiassa Viipurin insinöörikomennuskunnan ja linnoituksen komendantinviraston käyttöön, mikä edellytti moderneja tilaratkaisuja ja tekniikkaa.

Virastorakennukseksi muuttaminen noudatteli eurooppalaista käytäntöä, ja linnoja muutettiin 1800-luvulla usein esimerkiksi maakuntien virasto- ja edustustiloiksi.¹² Epämääräisessä varastokäytössä tai tyhjillään viruneille linnoille ideoitiin uusia, juhlallisia käyttötarkoituksia myös esimerkiksi historiallisina museoina. Linnojen restaurointeihin kuului tyypillisesti raunioituneiden rakennusosien korjaamista, kylmien, kosteiden ja likaantuneiden tilojen kunnostamista käyttökelpoisiksi ja vähäpätöisempinä pidettyjen rakennusten purkamista. Vähäpätöisinä pidettiin usein rakennusten nuorempia kerrostumia, joita pois kuorimalla pyrittiin nostamaan esiin paitsi esteettisesti koherentti ja uljas, myös historiallisesti kertova rakennuskokonaisuus. Se miten linnojen aikojen saatossa kadonneita, madaltuneita, rikkoontuneita tai purettuja rakennusosia rekonstruoitiin, oli paitsi tutkimuksen ja neuvottelun, myös intohimoisen visioinnin varassa.¹³

Viipurin insinöörikomennuskunnan laatima asemakaava linnasaaresta vuodelta 1889.

Viipurin linna oli niin pahasti raunioitunut, että sen saattaminen käyttö-rakennukseksi edellytti mittavia maansiirto-, purku-, rakennus- ja rekonstruointi-toimia. Niiden toteuttamiseksi rakennustoimikunta laati kasapäin piirustuksia 1890-luvun alkuvuosina. Linnan perustuksia vahvistettiin ja rakennuksen kokoon tai osin sortuneita osia rekonstruointiin säilyneiden osien perusteella. Uudelleenrakentaminen mahdollisti kerrosten lisäämisen päälinnan lounais- ja kaakkoissiipiin, eivätkä uudet kerroskorkeudet vastanneet vanhoja. Huonokuntoi-set välipohjat purettiin, mikä oli ainakin osasy siihen, ettei erinäisiä, historiallisesti merkittäviä holvattuja tiloja säilytetty. Tätä suomalaislehdistö pahoitteli, samoin kuin sitä, ettei linnassa tehty arkeologisia tutkimuksia.¹⁴ Piirustuksista päätellen rakennustoimikunta pyrki kuitenkin säilyttämään olemassa olevat ikkuna-aukot alkuperäisessä koossaan ja asussaan, mitä lehdistössä puolestaan kiiteltiin.¹⁵

Linnasaaren epämääräisiä ja erilaisten väliaikaisten rakennelmien täplittämiä rantapenkereitä siistittiin ja uusista kulkureiteistä saarella pyrittiin tekemään viihtyisiä. Kuten Petri Neuvonen on tuonut esiin, Viipurin vanha-kaupunki eli Linnoituksen kaupunginosa muuttui nopeasti 1800-luvun lopussa.¹⁶ Rapistunut Viipurin linna epäsiisteine rantaviivoineen oli ristiriidassa alati komistuvan porvarillisen kaupunkimiljöön kanssa. Varsinaiset restaurointi-toimenpiteet, joilla linnasta pyrittiin luomaan kaupunkikuvallisesti edustava ja historiallisesti kiinnostava monumentti, rajoittuivat lähinnä julkisivuihin siten, että erityisesti sisäänkäynti ja kaupunkiin suuntautuvat osat linnasaaren

rakennuksista saivat huomiota. Kaupunkikuvalliseksi tavoitteeksi voidaan ymmärtää myös Viipurin tärkeimmän maamerkin eli Pyhän Olavin tornin kunnostaminen ja uuden katon rakentaminen. Kattotasanteelle maisemia ihailemaan kuljettiin torniin rakennettuja, sisäseiniin tuettuja rautaisia portaita pitkin. Ripatin mukaan näköalatasanne ja linnaan suunniteltu historiallinen museo heijastelevat todennäköisesti arkkitehti Jac. Ahrenbergin (1847–1914) vaikutusta. Ahrenberg toimi tarmokkaasti linnakysymyksen ratkaisemiseksi suomalaisten hyväksi ja laati vuonna 1885 linnan restaurointisuunnitelman. Suunnitelmassa olivat mukana sekä näköalatasanne että museo, ja kuten Ripatti on tuonut esiin, Viipurin insinöörikomennuskunta kopioi useita Ahrenbergin restaurointipiirustuksia suunnittelutyönsä pohjaksi.¹⁷

Rakennustoimikunta suunnitteli linnan lounaisosan toiseen kerrokseen historiallisen museon ja kolmanteen kerrokseen juhlatapahtumiin soveltuvan Pietari-salin.¹⁸ Lopulta ne toteutuivat kuitenkin vain yhtenä ainoana tilana. On epäselvää, sijoitettiinko Pietari-saliin aluksi museaalisia esineitä, mutta ainakin vuonna 1895 suomalaislehdet väittivät, että Pietari-saliin oli tulossa museo.¹⁹ Halu sijoittaa linnaan Pietari I:n urotekoja ylistävä museo voidaan nähdä nationalistisessa viitekehäyksessä: arkkitehtuurirestaurointien kautta luotiin kunniakkaita kertomuksia kansakunnan menneisyydestä ja etsittiin uutтерasti menetettyä kulta-aikaa historian hämäristä. Restaurointien toteutusta siivittivät ajatusleikit vuosisatoja paikallaan seisseestä, sotien runtelemasta, suurten voittojen ja katkerien tappioiden merkitsemästä monumentista silminnäkijänä, joka oli todistanut kansakunnan nousuja, tuhoja ja uudelleensyntyymiä.²⁰ Historiallisella museolla oli mahdollista aktiivisesti ohjata kävijän ajatuksia halutun kulta-ajan muistoihin. Pietari-salin identiteetti jäi kuitenkin mitä ilmeisimmin epämääräisemmäksi kuin hankkeen suunnitteluvaiheessa oli tarkoitus.²¹

Venäläisen restauroinnin lähtökohdat ja keskeiset arkkitehtoniset piirteet

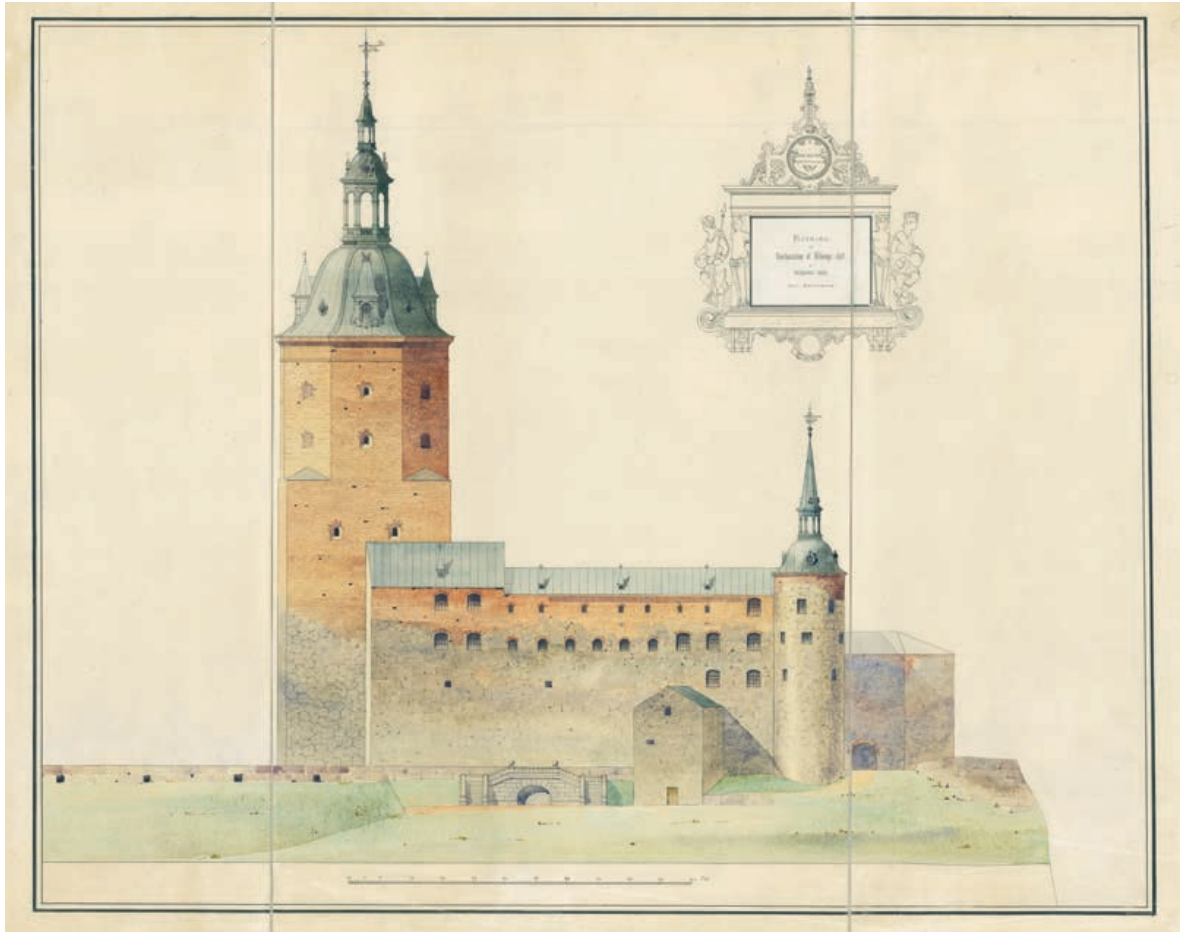
Rakennustoimikunta alkoi valmistella linnan restaurointia vuonna 1888 ja turvautui vuonna 1828 linnasta laadittuihin dokumentoiviin piirustuksiin. Näissä piirustuksissa Viipurin linnan restaurointi ja Venäjän arkkitehtuurirestauroinnin historia yhdistyvät konkreettisella tavalla toisiinsa. Kyseiset piirustukset liittyvät nimittäin keisari Nikolai I:n vuonna 1826 vahvistamaan sisäministeriön ukaasiin, joka velvoitti Venäjän kuvernementit keräämään tietoa alueilleen olleista muinaisjäänteistä. Ukaasia kontekstualisoi 1800-luvun alussa Venäjällä virinnyt ja nationalistisesti väritynyt kiinnostus oman maan, kansan ja kulttuurin historiaan. Arkkitehdit kiinnostuivat rakennusperinnöstä, ja säilyneet historialliset rakennukset päätyivät yhä innokkaamman tutkimuksen

Insinöörikomennuskunnan piirustus linnan lounaisjulkisivusta vuodelta 1888. Se perustuu vuonna 1828 laadittuun dokumentointipiirustukseen, joka liittyi vuonna 1826 Venäjän keisarikunnassa annettuun, historiallisia rakennuksia koskevaan ukaasiin.

Vuonna 1938 tehty kopio Viipurin insinöörikomennuskunnan laatimasta julkisivupiirustuksesta vuodelta 1890. Piirustus oli tarkoitettu ennemminkin näytäväksi visioksi restauroidusta linnasta kuin sitovaksi suunnitelmaksi. Originaalipiirustukset ovat Venäjän valtion sotahistoriallisessa arkistossa.

Jac. Ahrenbergin julkisivupiirustus vuodelta 1885. Siinä Viipurin linna on esitetty uljaana Vaasa-kuninkaiden linnana.

ja julkaisutoiminnan piiriin.²² Tutkijat ja suunnittelijat uurastivat erityisesti kirkkojen parissa, joiden symbolinen merkitys kietoutui voimakkaasti venäläiseen kulttuuriseen itseymmärrykseen.²³ Mainittu ukaasi velvoitti kuvernementit laatimaan muinaisjäänteistä ajantasaiset dokumentointipiirustukset ja kirjallisen kuvauksen.²⁴ Olen löytänyt tällaisen kirjallisen kuvauksen myös Viipurin linnasta, mutta se ei kuulu samaan arkistokokonaisuuteen, jossa ukaasiin liittyviä piirustuksia säilytetään.²⁵ Onkin epäselvää, tunsivatko venäläiset tai restaurointia ennen heitä valmistelleet suomalaiset toimijat piirustusten alkuperää ja niihin liittyvää kirjallista dokumenttia.²⁶ Piirustusten vaikutus restauroinnin suunnan muotoutumisessa on kuitenkin merkittävä. Insinöörikomennuskunta laati nimittäin vuonna 1890 näyttävät julkisivupiirustukset restaurointia varten. Niissä on havaittavissa selviä yhtymäkohtia vuoden 1828 piirustuksiin, ja ennen kaikkea Pyhän Olavin tornin katon muoto perustuu niihin.²⁷

Pyhän Olavin tornin kattomuotoa voi pitää selkeästi linnan venäläistä historiaa manifestoivana piirteenä. Kysymys siitä, millaisia muistoja tornin katto – Viipurin voimakkain symboli – kantoi, olikin restauroinnissa hyvin tärkeä. Kuten

Linnanpihan sisäänkäynnin yhteydessä oleva muuri. Muurissa on katkelma vanhaa pyörökaarilistaa, joka lienee ollut muurin yläreunaan restauroinnin aikana rakennetun listan innoittaja.

Ripatti on tuonut esiin, Ahrenberg pyrki loihtimaan raunioista esiin ruotsalaisen Vaasa-kuninkaiden linnan, joka olisi huipentunut Pyhän Olavin korkeuksiin kurrottavaan torniin. Linnan ruotsalaisuus pisti Ahrenbergin mukaan itsensä keisari Aleksanteri III:n silmään 1880-luvulla.²⁸ Restauraativastuun siirtyessä venäläisille oli uudenlainen kattoratkaisu välttämätön, sillä katon palauttaminen Ruotsin vallan aikaiseen asuun olisi ollut ideologisesti mahdotonta. Kuten 1800-luvun restauroinneissa yleisemminkin, haettiin myös Viipurin linnan restauroinnin lähtökohdaksi kulta-aikaa. Venäläisnäkökulmasta kukoistuskauti oli luonnollisesti 1700-luku: Viipurin valloitus Pietari Suuren johdolla sekä sitä seurannut kaupungin venäläinen vuosisata.²⁹ Siitä tuli valitun katon arkkitehtonisen muodon muistutusta.

Rakennustoimikunta tavoitteli restauroinnissa kuitenkin myös muita aikakausia. Se pyrki viittaamaan linnan keskiaikaisuuteen muun muassa julkisivuihin lisätyillä historisoivilla elementeillä. Viipurin linnan linnamaisuutta korostettiin siten, että päälinnaa kiertävän kehämäisen rakennuskokonaisuuden eli esilinnan julkisivuja ryhdistettiin uusilla pyörökaarilistoilla. *Wiborgsbladetissa* vuonna 1891 julkaistussa pitkässä kirjoituksessa pyörökaarilistaa pidettiin elementtinä, joka teki linnasta paljon entistä edustavamman.³⁰ Lisäksi *Nya Pressen* kiitteli sitä, että linnan kaupunkiin suuntautuva julkisivu säilyi epäsymmetrisesti sijoitettuja ikkuna-aukkoja juurikaan muuttamatta tai suurentamatta.³¹ Pääsääntöisesti neliönmuotoisten ikkuna-aukkojen muuttaminen pyörökaaripäätteisiksi ja uusien aukkojen lisääminen eivät vaikuta hälventäneen linnan historiallista todistusvoimaisuutta kirjoittajan silmissä.

Linnan sisäänkäynnin koristelu on kiinnostava esimerkki historisoivasta uudisosasta. Sisäänkäynnin yhteydessä on yhä edelleen katkelma vanhaa pyörökaarilistaa, jonka arkeologi Alfred Hackman tulkitsi mahdolliseksi

Severin Falkmanin maalaus *Kaarle Knuutinpoika Bonde lähdössä Viipurin linnasta Tukholmaan kuninkaanvaaliin 1448* vuodelta 1886. Linnan restauroidun sisäänkäynnin ulkoasussa on yhteneviä piirteitä Falkmanin maalauksen kanssa, ennen kaikkea pyörökaarilista ja kulmatorni.

jäänteeksi kirjallisissa lähteissä mainitusta pyöreästä vankitornista.³² Pyörökaarilista lienee innoittanut kuvataiteilija Severin Falkmania, jonka Viipurin linnaa kuvaavassa teoksessa *Kaarle Knuutinpoika Bonde lähdössä Viipurin linnasta Tukholmaan kuninkaanvaaliin 1448* (1886) pyöreään torniin päättyvä pyörökaarilista kattaa pitkän matkan ulkomuuria.³³ Ilmeisesti katkelma inspiroi myös rakennustoimikuntaa, joka toteutti saman muurin yläosaan pyörökaarilistan ja muurin päähän graniitista pienen kulmatornin tyylieltyine, keskiaikaisia sakaramuureja muistuttavine hammaslistoineen. Kulmatornin esikuvia on vaikeaa arvioida ilman tarkempia lähdeaineistoja restauroinnin toteutuksesta, mutta myös Falkmanin teoksessa kulmatorneilla on korostettu ulkomuurin keskiaikaista tunnelmaa.

Tämän artikkelin puitteissa en ole tutkinut Viipurin linnan suhteutumista laajemmin venäläisiin aikalaisrestaurointeihin. Vertailua mutkistaa jo se, että identiteetiltään ruotsalainen ja keskiaikainen Viipurin linna ei rakennusperintönä herättänyt venäläisten restaurointiarkkitehtien mielenkiintoa samalla tavalla kuin selkeämmin venäläisiksi mielletyt rakennuskohteet, kuten kirkot ja kremlit³⁴. Toisekseen Viipurin linna kuului hallinnollisesti Venäjän sotalaitokselle, mutta sijaitti Suomen suuriruhtinaskunnassa. Tästä syystä

Ivangorodin linnoitus (oikealla) ja Narvan linna vuonna 1929. Linnoitusten restaurointi toteutui 1840–1860-luvulla ja saattoi tarjota Viipurin insinöörikomennuskunnalle esimerkin paikallisen insinöörikomennuskunnan toteuttamasta restaurointiprojektista.

restauroinnin toteutus lankesi virkatyönä insinöörikomennuskunnalle, eikä hankkeessa siitä syystä ollut mukana restaurointeihin perehtynyttä arkkitehtia.

Eräänä mahdollisena esikuvana Viipurin linnassa toteutetulle restauroinnille nostan kuitenkin esiin yhden rakennuskokonaisuuden. Narvan ja Ivangorodin linnoitusten restaurointi on saattanut tarjota maantieteellisesti läheisen esimerkin paikallisen insinöörikomennuskunnan toteuttamasta projektista. Lisäksi ne olivat Viipurin linnan tavoin hyvin konkreettisia rajalinnoituksia.³⁵ Nikolai I antoi vuonna 1845 erillisen käskyn ja määrärahoja Narvan ja Ivangorodin linnoitusten kunnostamiseksi alkuperäistä ulkomuotoa noudattaen. Narvan insinöörikomennuskunta vastasi restaurointihankkeen toteutuksesta yhteistyössä insinöörihallinnossa pitkälle edenneen sotilasinsinööri Modest Dmitrijevitsš Rezvojin (1807–1853) kanssa, joka oli perehtynyt taide- ja arkkitehtuurihistoriaan. Toteutusta edelsi dokumentointityö ja arkistotutkimus. Insinöörikomennuskunta täydensi vaurioituneita osia ehjinä säilyneiden luonteen ja materiaalien mukaisesti, ja työssä hyödynnettiin vanhoja piirustuksia.³⁶

Viipurin linnan restaurointi tuli ajankohtaiseksi vuosikymmeniä myöhemmin. Se suunniteltiin ja toteutettiin kuitenkin nähdäkseen pitkälti samojen reunaehtojen ohjaamana kuin mainitut Narvan insinöörikomennuskunnan hallinnoimat linnoitukset. Viipurin linnan restaurointihanketta varten perustettua rakennustoimikuntaa johtaneella von Lezedovilla oli Rezvojin tavoin käytännön kokemusta historiallisten rakennusten kunnostuksesta, ja aikalaislähteiden

mukaan hän teki arkistotutkimusta Viipurin linnan restauroinnin yhteydessä.³⁷ Toteutus oli kuitenkin pragmaattinen, ja insinöörikomennuskunta noudatti rakennusteknisissä ratkaisuissa tavanomaista linjaansa. Viipurissa, kuten myös Ivangorodin ja Narvan linnoituksissa, varsinaiset restaurointitoimenpiteet rajoittuivat ulkoarkkitehtuuriin.³⁸

Idän lukko vai Pietarin turva?

Viipurin linna jää sotalaitoksen haltuun, ja hänen keisarillinen majesteettinsa tekee tiettäväksi, että tulevaisuudessa sotaministeriö ottaa huolehtiakseen tämän historiallisen, venäläisten sotavoimien kunniasta muistuttavan monumentin säilyttämisestä ja tarvittavasta kunnostuksesta.³⁹

Näillä sanoilla Suomen kenraalikuvernööri Fjodor Logginovitš Heiden (1821–1900) välitti keväällä 1888 suomalaisille katkeran päätöksen siitä, että linnasaari rakennuksineen säilyisi lukuisista lunastusyriytyksistä huolimatta Venäjän sotalaitoksella. Heidenin kirjeessä linnaa luonnehdittiin venäläisten sotavoimien kunniasta kertovaksi muistomerkiksi. Luonnehdinta perustui todennäköisesti Viipurin linnoituksen komendantti Duhoninin aiemmin esittämiin mieltäpitoihin. Seuraavaksi tarkastelen lähemmin, miten Duhonin perusteli linnan asemaa Venäjän kunniasta muistuttavana monumenttina.

Viipurin linna herätti kielikiistoista kumpuavaa sanomalehtikeskustelua jo 1870-luvulla. Kuten Ripatti on osoittanut, keskustelua käytiin myös siitä, oliko Viipurin linna ensisijaisesti paikallinen vai kansallinen rakennusmuistomerkki.⁴⁰ Restaurointihanke ei kuitenkaan vaikuta provosoineen venäläisiä juurikaan ennen 1880-luvun puoliväliä. Vuonna 1883 sittemmin ahdasmielisestä nationalismitaan tunnettu *Novoje vremja* -lehti uutisoi restaurointihankkeesta asialliseen sävyyn pitäen sitä positiivisena tarmokkuuden ilmauksena:

Olisi hyvin rohkaisevaa kuulla rakennusmuistomerkkeihin liittyvistä hankkeista venäläisissä kuvernementeissa, joissa, kuten tunnettua, on paljonkin ikivanhoja rakennuksia vailla käyttötarkoitusta, ajan armoilla, tuomittuina raunioitumaan.⁴¹

Lehden kirjeenvaihtaja kertoi restauroinnin valmistuvan arkkitehti Ahrenbergin suunnitelmien mukaan ja otti kantaa Viipurin kohtaloon ruotsalaisten ja venäläisten sotatantereena vain toteamalla, että linna oli ollut välillä ruotsalaisten, välillä venäläisten hallussa. Restaurointihanke politisoitui kuitenkin 1880-luvun jälkipuolella, jolloin projektin ympärillä käyty keskustelu kävi kiivaammaksi.⁴²

Vaikka ikiaikaista ja merkityksiltään kerrostunutta Viipurin linnaa ei mitä todennäköisimmin mielletty suoranaisesti sotamuistomeriksi, liittivät niin venäläiset kuin suomalaisetkin linnahan sota- ja valloitusmuistoja. Erityisesti ruotsinmielinen tulkinta Viipurin linnasta läntisen sivistyksen etuvartiona edellytti sen asettamista suuren ja synkän idän vastavoimaksi. Tätä mielikuvaa oli iskostettu suomalaisten mieliin sanoin ja kuvin muun muassa Topeliuksen *Maamme kirjan* välityksellä. Viipurin linna inspiroi Ripatin mukaan kertomuksia sankarillisesta puolustautumisesta ylivoimaista vihollista vastaan. Jac. Ahrenberg vaali sävyltään svekomaanista tulkintaa linnasta Suomen avaimena ja viimeisenä linnakkeena idän pimeiden voimien edessä.⁴³ Duhonin puolestaan ei säästellyt sanoja maalaillessaan Viipurin linnasta veristen taisteluiden ja suurten uhrausten silminnäkijää ja kirjoitti, että linnan tehtävä oli palauttaa paikallisen venäläisväestön mieleen isänmaan kunnia ja suomalaisten mieleen taas se, ”kuka on täällä todellinen herra”.⁴⁴ Duhonin sanoin:

[...] linna muistuttaa [...] paikalliselle venäläisväestölle – että nämä meren rannat ja maat ovat esi-isämme sankarillisesti saavuttaneet isänmaansa hyväksi, kuusisataavuotisissa, sinnikkäissä ja verisissä taisteluissa – Aleksanteri Nevskistä Haminan rauhaan saakka – ja linna on heille kallis, kuin äänetön todistaja, joka on nähnyt sen mahtavan voiman ja sen voittamattoman venäläisen hengen, joka toi tänne kruunupäisten päälliköidensä johtamat venäläiset joukot, ja heidän voittojensa hedelmät kannattelevat Venäjää vielä tänäkin päivänä.⁴⁵

Lisäksi Duhonin toisti pitkässä kirjeessään Timrotille niin usein ennenkin toistetut Pietari I:n sanat: Viipurin valloituksella Pietarin kaupungille oli rakennettu vahva suoja.⁴⁶ Viipurin linnan asema konkreettisena ja metaforisena rajalinnana korostui nähdäkseni voimakkaasti tilanteessa, jossa vastatusten joutui kaksi historiapoliittisesti täysin erilaista näkemystä – Viipurin linna idän lukkona ja Viipurin linna Pietarin turvana.

Sotaisat muistomerkit

Viimeiseksi – jos suomalaiset viime aikoina ovat katsoneet sopivaksi pystyttää muistomerkkejä voitoilleen venäläisistä, niin eikö meillä ole riittävästi perusteita sille, että jos emme pystytäkään erityisiä muistomerkkejä venäläisten ansioille täällä, niin ainakaan ei tulisi vieraannuttaa meille jätetyistä Venäjän kunniasta kertovista muistomerkeistä, jollainen tämä linna kiistatta on.⁴⁷

Duhonin huipensi argumenttinsa linnan luovutusta vastaan rinnastamalla Viipurin linnan Suomen sodan muistomerkkeihin, joita suunniteltiin ja pystytettiin aktiivisesti 1870- ja 1880-luvulla. Elokuussa 1885 paljastettiin Vänrikki Stoolin tarinoiden sankarin, J. A. Sandelsin muistomerkki Koljonvirralla ja jo seuraavassa kuussa Juuttaan taistelun muistomerkki Uusikaarlepyyssä. Koljonvirran muistomerkki herätti laajasti venäläisten sanomalehtien huomiota.⁴⁸ *Moskovskija vedomostin* päätoimittaja Mihail Nikiforovitš Katkov (1818–1887) hämmästeli sitä, että Venäjän keisarikunnassa juhliittiin Venäjän kärsimiä tappioita.⁴⁹

Muistomerkit toimivat tunnetusti vallan merkitsijöinä, jotka vallan vaihtuessa joko hävitetään tai mukautetaan symbolisesti uuteen vallitsevaan ideologiaan sopiviksi.⁵⁰ Duhoninin perusteellisesti kehittänyt kritiikki kohdistuikin juuri siihen, etteivät ”ruotsalaiset” olleet valmiita luopumaan Viipurin linnan statuksesta ruotsalaisena vallan merkitsijänä. Ruotsalaisilla Duhonin viittasi Suomen ruotsinkieliseen, poliittisesti aktiiviseen sivistyneistöön. Duhonin argumentoi seuraavasti:

Tällä hetkellä ruotsalaisten linnaa koskevat vaatimukset perustuvat pitkälti historialliseen oikeuteen, mutta on kuitenkin kiistatonta, että tätä oikeutta tulee pitää lakanneena, koska se jättää huomiotta myöhemmät, Venäjän historiallisen oikeuden perusteena olevat valloitukset.⁵¹

Duhoninin tavoin myös Katkov tuomitsi sanomalehdessään ankarasti sen, että suomalaiset kiihkoilevat ”patriootit” eivät olleet hyväksyneet tosiasioita vaan kyseenalaistivat edelleen Venäjän vallan oikeutuksen.⁵² Keskusteluun heijastuivat ajankohtainen, yhä kärkevämmäksi käynyt kielipolitiikka sekä poliittisesti herkkä kysymys Suomen suuriruhtinaskunnan erillisyydestä suhteessa emämaahan.⁵³ Mielestäni Duhoninin argumentit Viipurin linnasta perustuivat ajatukseen, jonka mukaan linnakysymyksessä periksi antaminen olisi ollut historiapoliittisesti nöyryyttävä myönnytys ja ruokkinut muistoja Viipurin linnan ruotsalaisesta aikakaudesta. Duhonin kirjoitti:

Vielä epämukavampaa olisi myöntää linnalle sen kadonnut merkitys ensisijaisesti ruotsalaisten linnoituksena; parempi on muistuttaa siitä, että historian tuomioita on kunnioitettava eikä mennyt tänne enää palaa.⁵⁴

Marja Terttu Knapas on käsitellyt Suomen sodan muistomerkkejä ja niiden herättämiä tunteita ja kiistoja artikkeleissaan ”Minnesmärket över furst Dolgorukij i Idensalmi” (2005) ja ”Till de tappres minne – Monumenten över

1808–1809 års krig” (2009). Suomen sodan muistomerkkihankkeisiin ei aina liittynyt lainkaan sanaharkkaa, mutta osa aiheutti sekä kielikysymyksistä kumpuavia erimielisyyksiä Suomen suuriruhtinaskunnan sisällä että kansallismielisten venäläislehtien kritiikkiä. Joidenkin muistomerkkien pystyttäminen kiellettiin.⁵⁵

Kuten Knapas on tuonut esiin, viranomaiset kiinnittivät yleensä huomiota paitsi monumenttiin, myös paljastusjuhlallisuuksiin, jotka olivat monesti näytäviä ja isänmaallisia. Pääasiallinen kipupiste Suomen ja emämaan suhteessa olivat sotilaalliset näkökohdat – sekä ajankohtaiset että historialliset. Niiden oikeanlainen painottaminen oli venäläisille tärkeää. Suomen- ja ruotsinmielisten erimielisyydet puolestaan tiivistyivät siihen, keiden roolia Suomen sodassa korostettiin: ruotsalaisten päälliköiden sankaritekoja ja Ruotsin kunnan puolustamista Suomen maaperällä vai suomalaisten sotilaiden urheutta. Ruotsinmielisten kanta oli venäläisnäkökulmasta selkeämmin vihamielinen.⁵⁶ Venäläiset nationalistiset lehdet ottivat herkästi kantaa aiheisiin, jotka saatiin liittää svekomaanis-separatistisiin mielipiteisiin.⁵⁷ Niiden kipakat kirjoitukset Suomen sodan muistomerkeistä saattoivat Knapaksen mukaan vaikuttaa viranomaisten muistomerkeistä tekemiin päätöksiin. Vuodesta 1890 lähtien muistomerkkien pystyttämiseen julkisille paikoille kaupunkeihin tai maaseudulla oleville aukioille ja taistelukentille tarvittiin keisarin suostumus.⁵⁸

Venäläisviranomaiset näkivät Suomen yhteiskunnallisen järjestyksen uhkana harhautuneen sivistyneistön, joka elätteli väärää oppia Suomen suuriruhtinaskunnasta Venäjän keisarikunnasta erillisenä valtiona. Tämä erillis- asemaa korostava ”kiihotus” todisti Suomessa kytevästä valtiollisesta separatismista.⁵⁹ Myös Duhonin suhtautui Suomen ruotsinkieliseen sivistyneistöön erittäin epäluuloisesti:

Eikä saa jättää huomiotta sitä itsepintaisuutta, jolla ruotsalaiset edistävät omia tavoitteitaan tällä seudulla käyttäen jokaista tilaisuutta hyväkseen; jopa niinkin mitätöntä kuin millaisena kysymys linnasta näyttäytyy. He herättävät varovaisesti, mutta taitavasti epäilykset Venäjän moraalista oikeudesta hallinnoida tätä historiallista muistomerkkiä laskien tietysti sen varaan, että he saavuttavat epäilysten herättyä lisää myönnytyksiä ja tasoittavat siten tietä kohti uusia pyrkimyksiä; siksi yhteiskunnallisen mielipiteen valmistelu ja asian siirtäminen valtiopäiville lisää toiveita asian ratkaisemisesta heidän hyväkseen.⁶⁰

Tyrgils Knutsson ja Heidenin kielilinja

Viipurin linnan restauroinnin suunnittelun rinnalla käynnistyi 1880-luvulla Tyrgils Knutssonin (ruotsinkielisissä aikalaislähteissä Torkel Knutsson) muistomerkkiprojekti. Ripatti on tulkinnut tämän Ahrenbergin uutterasti ajaman hankkeen strategiaksi, jolla arkkitehti pyrki muovaamaan Viipurin linnaa Ruotsista saadun sivistyksen muistomerkiksi. Ahrenbergin tarkoitus oli sijoittaa Tyrgils Knutssonia esittävä veistos linnanpihalle tai linnan välittömään läheisyyteen.⁶¹ Kenraalikuvernööri Heiden puuttui kuitenkin hankkeeseen kieltämällä siltä varojen keruun vuonna 1887 eli jo ennen edellä mainittua keisarillista asetusta.⁶² Ahrenberg kirjoitti muistelmissaan, että Duhonin oli paheksunut ideaa ruotsalaisesta valloittajasta venäläisessä linnoituksessa ja vedonnut kenraalikuvernööri Heideniin hankkeen pysäyttämiseksi.⁶³

Venäläissilmin katsottuna Tyrgils Knutssonin muistomerkkihanke oli uhmakas, samoin kuin kuvanveistäjä Ville Vallgrenin toteuttama veistoskin. Tyrgils Knutssonin ryhdikäs asento ja miekkaan rennosti nojaava käsi välittävät Lindgrenin mukaan mielikuvaa voitokkaasta, kylmäverisestä ja uhmakkaan pilkallisesta valloittajamaaherrasta.⁶⁴ Muistomerkki herätti myös joissakin fennomaanipiireissä ärtymystä, ja *Uusi Suometar* kritisoi hanketta tammi-kuussa 1887. Se piti projektia rahankeruineen salakähmäisesti järjestettynä ja hämmästeli julkisen keskustelun puutetta. Lehdessä kirjoitettiin, ettei julkisen muistomerkin pystyttäminen ole yksityisasia, vaan ”julkinen mielen-osoitus, joka on oikeutettu ja luwallinen ainoastaan silloin, jos se on lähtenyt koko kansan tai edes jonkun paikkakunnan yleisestä suostumuksesta ja myötävaikutuksesta.”⁶⁵ *Uuden Suomettaren* kirjoitus nostatti riitaisan polemiikin, joka kesti koko kevään 1887.⁶⁶

Sven Hirn on käsitellyt kyseistä patsaskiistaa yksityiskohtaisesti kirjassaan *Rajatapauksia – Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja* (1964). Olennaista tämän artikkelin kannalta on se, että patsaspolemiikkiin kiteytyneen kieli-riidan hedelmät näyttävät pudonneen suoraan Duhoninin syliin. Kuten Hirn kirjoittaa, ”*Nya Pressenin* mielestä [...] venäläiset kaikesta päättäen olivat saaneet *Uudesta Suomettaresta* uuden liittolaisen ja aseenkantajan.”⁶⁷ Duhonin pystyikin patsaskiistan avulla argumentoimaan tehokkaasti linnasaaren luovutusta vastaan antaen kirjeessään Timrotille tarkat viitteet kolmeen *Östra Finland* -lehden numeroon.⁶⁸

Duhoninin erikseen mainitsema sanomalehtiartikkeli⁶⁹ tarjosi mahdollisuuden rinnastaa Tyrgils Knutssonin monumentti Suomen sodan muistomerkkeihin, minkä Duhonin sujuvin sanakääntein tekikin. Duhonin asettui strategisesti ”suomalai-esten” puolelle, joiden hän argumentoi pitävän Tyrgils Knutssonia ennen kaikkea väkivaltaisena käännyttäjänä ja vihamielisenä valloittajana.

Tyrgils Knutsson ja Viipurin linna. Postikortti 1920-luvulta. Ville Vallgrenin toteuttama ja vasta vuonna 1908 pystytetty, asennoiltaan uhmakas pronssiveistos ärsytti venäläisviranomaisia.

Hänen tulkintansa oli yhteneväinen *Uuden Suomettaren* kirjoituksen kanssa, jossa vastustettiin sellaisen muiston vaalimista, joka ”ei voi meissä wirittää muita tunteita kuin muiston kansallisesta heikkoudestamme Suomen kansan ala-ikäisyyden ajalla.”⁷⁰

Ruotsinkielisen eliitin ja suomenkielisen, omien etujensa ajamiseen kykenemättömän rahvaan vastakkainasettelu näkyy selvästi Duhoninin kirjeessä Timrotille. ”Suomalaisten” vapauttaminen ”ruotsalaisen” sorron muistoista on hänen keskeinen argumenttinsa, jolle hän pyrki löytämään todisteita Tyrgils Knutssoniin liittyvistä kirjoituksista. Duhoninin argumentit nivoutuvat tulkintani mukaan Heidenin kenraalikuvernöörikauteen (1881–1897) ajamaan strategiaan. Heidenin mukaan kieli oli luonnollinen tie henkiseen lähentymiseen ja yksi tehokkaimmista keinoista kulttuurin levittämiseen ja valtiollisen yhtenäisyyden lisäämiseen. Asetelma perustui ajatukseen ”luonnollisesta liittolaisesta” ja ”luonnollisesta vihollisesta”.⁷¹

Jälkimmäinen viittasi tietysti Ruotsiin, ja Heiden suhtautui penseästi Suomen ruotsinkieliseen sivistyneistöön, jonka hän epäili saavan separatistisia ylläkkeitä vanhasta emämaasta.⁷² Osmo Jussilan mukaan Heiden kuitenkin yliarvioi suomalaisen yhteiskunnan polarisoitumisen kielikysymyksen perusteella.⁷³ Venäläisviranomaisten aatteellinen lähtökohta, jossa uskollinen kansa ja harhautunut sivistyneistö nähtiin epätasa-arvoisina vastakohtina, juonsi juurensa jyrkästi jakautuneeseen tsaristiseen yhteiskuntajärjestelmään.⁷⁴ Tämä polarisaatio ei vastannut Suomen yhteiskunnallista todellisuutta, jota oli Matti Klingen mukaan lieventänyt ennen kaikkea kansallisesti kokoava snellmanilais-fennomaaninen politiikka.⁷⁵

Kovaonninen Tyrgils Knutsson paljastettiin pronssiin valettuna vasta vuonna 1908. Maria Lähteenmäki on tuonut esiin, että se provosoi silloinkin venä-

läisiä ja oli yksi syy kaksi vuotta myöhemmin paljastetun Pietari I:n muistomerkkihankkeen käynnistämiseen.⁷⁶ Tyrgils Knutssonin monumentti seisoi kaiken kukkuraksi vuonna 1895 avatun Viipurin historiallisen museon edessä, joka puolestaan oli Mošnikin mukaan ärsyttänyt venäläisiä sivuutettuaan kaupungin venäläisen historian.⁷⁷ Niin Mihail Mihailovitš Borodkin (1852–1919) kuin Nikolai Ivanovitš Bobrikovkin (1839–1904) toivat jo 1900-luvun alussa esiin huolensa Viipurin suomalaistumiskehityksestä ja venäläisen kulttuurin heikosta asemasta kaupungissa.⁷⁸

Viipurin valloituksen 200-vuotisjuhlat vuonna 1910 tarjosivat viimein tilaisuuden kirkastaa Pietari I:n merkitystä kaupungin nähtävyyksien avulla.⁷⁹ Pietari I:n oli aika lunastaa paikkansa Viipurin linnassa, jonne hänelle oli jo 1890-luvun restauroinnissa visioitu arvonsa mukainen museo. Se oli kuitenkin jäänyt toteutuksensa puolesta vaatimattomaksi. Uudistetun sotahistoriallisen museon kautta venäläisvoimin restauroitu linna ja Pietari I:n sankariteot kudottiin yhteen kertomukseksi, jolla rakennettiin Viipurin identiteettiä – ei ruotsalaisena eikä suomalaisena – vaan venäläisenä kaupunkina.

Poliittinen muistomerkki

Viipurin linna, jota käyttämissäni venäläislähteissä kutsuttiin runollisesti Viipurin jättiläiseksi, äänettömäksi todistajaksi ja kunniakkaaksi soturiksi, oli voimakas symboli. Se oli rajalinna, joka sopivassa poliittisessa paineessa keräsi magneetin lailla uusia merkityksiä. Linnan restaurointihanke herättikin kysymyksen siitä, kenen kulta-aika kaupungin keskeisimmän rakennusmonumentin mielikuvien täyttämästä historiasta tulisi nostaa esiin. Viipurin linnan omistusoikeudesta käytyjä neuvotteluja leimasi kaksi poliittis-ideologista näkökulmaa. Ruotsinmielinen sivistyneistö vaali mielikuvaa linnasta idän lukkona, kun taas Viipurin linnoituksen komendantti Mihail Lavrentjevitš Duhoninin johdolla linnasta muovattiin venäläisen soturikunnian muistomerkki. Se oli venäläisestä näkökulmasta paitsi Pietari I:n kunniakas valloitus, myös kokonaisvaltainen sotamuistomerkki kaikille niille vuosisataisille, verisille taisteluille, joita venäläiset olivat seudulla käyneet.

Ajankohtaiset poliittiset kiistat heijastuivat linnasta käytyihin keskusteluihin. Venäläisviranomaisista sitkeimmin linnakysymystä ajanut Duhonin argumentoi linnan luovutusta vastaan Suomen kireää kielipoliittista tilannetta hyödyntämällä. Suomalaiset aikalaiset vihjailivat Duhoninin vaikuttaneen merkittävästi sekä Tyrgils Knutssonin muistomerkkihankkeeseen että linnan restaurointiprojektiin, mitä on sittemmin tuotu esiin myös tutkimuskirjallisuudessa. Olen tässä artikkelissa voinut vahvistaa päätelmän ja rakentaa

teräväpiirteisemmän kuvan siitä, millaisessa viitekehyksessä ja millaisin keinoin Duhonin asiaansa edisti. Tulkintani mukaan Duhoninin kielipoliittiset argumentit perustuivat kenraalikuvernööri Heidenin ajaman kielipoliittisen linjan mukailuun.

Viipurin linna restauroitiin 1890-luvun alkuvuosina poliittisesti sähköistyneessä ilmapiirissä. Venäläinen nationalismi kuului selvästi Duhoninin argumentoinnissa ja heijastui keisarin vahvistamaan päätökseen olla luovuttamatta linnasaarta Suomen siviilihallinnolle. Ideologinen uho ja poliittinen kiistely ulottuivat itse arkkitehtuuriin kuitenkin vain vähän. Restauroinnin toteutuksessa venäläinen kulta-aika, eli 1700-luku, näkyi Pyhän Olavin tornin kattomuodossa. Se perustui Viipurin insinöörikomennuskunnan 1820-luvulla laatimiin piirustuksiin, joita Viipurin insinöörikomennuskunta kopioi 1880-luvun lopussa restauroinnin suunnittelun pohjaksi. Restauroinnin toteuttanut rakennustoimikunta korosti kuitenkin voimakkaasti linnan kansainvälistä ja selvästi ei-venäläistä luonnetta rekonstruoimalla sen keskiaikaisia ominaispiirteitä ja täydentämällä kokonaisuutta historisoivilla rakennusosilla.

Viitteet

- 1 ”Наконецъ, заслуженнаго бойца призрѣло военное вѣдомство. Благодаря щедрости въ Бозѣ почивающаго Императора Александра III, умѣвшаго цѣнить историческую старину, замокъ былъ прекрасно отремонтированъ и теперь старый служака на глазахъ у всѣхъ стоитъ такимъ щеголемъ, какимъ онъ врядъ ли когда-либо былъ прежде, и бодро держитъ на высококомъ шестѣ русский флагъ, который долгие годы прятался на пустынной окраинѣ города.” Новое время 10.10.1897. Artikkelin käännökset venäjänkielisistä lähteistä ovat omiani.
- 2 Olen kirjoittanut tämän artikkelin pro gradu -tutkielmani ”Poliittinen muistomerkki – Viipurin linnan venäläinen restaurointi 1888–1895” (HY, 2017) pohjalta. Kiitän FT h.c. Rainer Knapasta pitkistä ja kiinnostavista, koko pro gradu -työni tekemisen ajan jatkuneista keskusteluista, joita ilman käsitykseni Viipurin linnan venäläisestä restauroinnista olisi jäänyt paljon pinta-puolisemmaksi.
- 3 Ripatti 2011, passim.
- 4 Duhonin sotilasura oli pitkä, ja ennen kaikkea hän ansioitui Turkin sodassa (1877–1878). Duhonin palveli kadettikoulun käytyään Henkikaartin suomenmaalaisessa rykmentissä. Vuonna 1855 hän valmistui Sotilasakatemiaan kuuluvasta Nikolain yleisesikunta-akatemiasta. Duhonin osallistui Puolan kansannousun taltuttamiseen (1863), minkä johdosta hänet ylennettiin kapteeniksi ja 1860-luvun kuluessa everstituutnantiksi ja everstiksi. Ennen Viipuriin tuloaan Duhonin palveli mm. Varsovan sotilaspiirin esikunnassa. Hänet ylennettiin kenraaliluutnantiksi vuonna 1886. Военная энциклопедія, 1912 (IX), 246.
- 5 Ahrenberg 1909, 35; Ruuth 1906, 934–940; Meurman 1981, 169–170; Ripatti 2011, 127, 222–223, 227–228; Neuvonen 2017, 126–127.
- 6 Ks. Мошник 2018; Мошник, Мельнов & Ефимов 2018. Historioitsija Aleksei Melnovin parhaillaan käynnissä oleva tutkimus keskittyy restaurointiin liittyvään kirjalliseen aineistoon Venäjän valtion sotahistoriallisessa arkistossa (RGVIA) Moskovassa.
- 7 Saksalaisen, Venäjälle emigroituneen upseerin, Friedrich Heinrich Alexander Timrothin poika Karl Aleksandovitš Timrot (Carl August Richard Timroth) kouluttautui Nikolain yleisesikunta-akatemiassa ja loi ansiokkaan sotilasuran. Toimittuaan johtavissa tehtävissä eri puolilla Venäjää, Timrot siirtyi Suomenmaalaisen sotilaspiirin palvelukseen, ja hänet nimitettiin sen päälliköksi vuonna 1887. Волков 2010, 578.
- 8 Käytössäni ollut kirje on osoitettu Suomenmaalaisen sotilaspiirin päällikölle, mutta mielestäni on hyvin todennäköistä, että Duhonin vetosi kirjeessä esitetyn kaltaisilla argumenteilla myös muihin sotilasviranomaisiin. Jo aiemmassa tutkimuksessa on tuotu esiin, että Duhonin pyrki vaikuttamaan kenraalikuvernööri F. L. Heideniin, suuriruhtinas Vladimir Aleksandrovitšiin (1847–1909) ja sotaministeri Pjotr Semjonovitš Vannovskiin (1822–1904). Ripatti 2011, 126–127; Neuvonen 2017, 126. Ks. myös Tainio 2017, 32–40.
- 9 Vaikka en ole onnistunut löytämään Viipurin insinöörikomennuskunnan linnan liittyviä asiakirjoja Kansallisarkiston Venäläiset sotilasasiakirjat -arkistokokonaisuudesta, ne saattavat silti olla siellä, koska Viipurin linnoitusta koskevan arkitokokonaisuuden luettelossa on virheitä Viipurin linnan kohdalla juuri tutkimallani ajalla eli 1890-luvulla.
- 10 Von Lezedovin perhe oli saksalaistaustainen, ja hänen isänsä, virka-arvoltaan todellinen valtioneuvos, palveli armeijan lääkärinä. Viipurissa perheen asema oli hyvä, sillä heillä oli sukuyhteyksiä kaupungin vaikutusvaltaisimpiin saksalaisperheisiin. Sotilasuralle hakeutunut von Lezedov opiskeli Mihailovskin insinööriopistossa ja sittemmin Nikolain insinööriopistossa ja Nikolain insinööriakatemiassa. Turkin

- sotaan (1877–1878) osallistumisen myötä von Lezedov ylennettiin kapteeniksi, vuonna 1891 everstiluutnantiksi ja 1895 everstiksi. Vuonna 1888 von Lezedov suunnitteli Viipurin Kristuksen kirkastumisen katedraalin laajennus- ja muutostyöt. Vuonna 1889 hänet kiinnitettiin Viipurin linnan rakennuskomiteaan, jonka johdossa hän toimi vuoteen 1893 asti. Sen jälkeen hänet siirrettiin Sevastopolin sapöörikomennuskuntaan, jossa hän osallistui vanhojen puolustusrakennelmien korjaus- ja restaurointihankkeisiin. Hän toimi sittemmin sapöörikomennuskunnan johdotehtävissä ja siirtyi Puolaan. Kuollessaan vuonna 1908 hän oli sotilasarvoltaan kenraalimajuri. Волков 2010, 34; Мошник, Мельнов & Ефимов, 2018, 77–80.
- 11** Мошник, Мельнов & Ефимов, 2018, 77.
- 12** Ripatti 2011, 123.
- 13** Ks. esim. Ripatti 2011; Мильчик & Глухова 1997.
- 14** Ripatti 2011, 228–231.
- 15** ”Restaureringsarbetet på Wiborgs slott”, Wiborgsbladet 17.10.1893 (no 241).
- 16** Neuvonen 2017, 97–107.
- 17** Ripatti 2011, 117, 119, 122–123, 228.
- 18** ”Restaureringen af Wiborgs slott”, Wiborgsbladet 15.10.1891 (no 239).
- 19** ”I den stora ’Petersalen’, hvilken framdeles torde komma att upplåtas för något slags museum, pågå som bäst målningsarbetena.”; ”Restaureringsarbetena å Wiborgs slott”, Wiborgsbladet 12.7.1895 (no 158).
- 20** Ks. esim. Ripatti 2011.
- 21** Pietari-salin museaaliseen statukseen alettiin kaivata terävyyttä Viipurin valloituksen 200-vuotisjuhlavuoden (1910) läheisyydessä. Salin ehostaminen maalaus- ja kipsikoristein alkoi jo vuonna 1906, mutta työ viivästyi. Pietari-salissa juhlittiinkin valloittajakeisarin nimeä kantavan sota-historiallisen museon avajaisia täpärästi myöhässä eli vasta vuonna 1911. Мошник 2019, 112–114. Ks. museon myöhemmistä vaiheista Takala 2010, 127–134.
- 22** Venäjällä arkeologiaan ja historiatieteisiin perustuvaa restauroinnin metodologiaa tunnetuksi tekivät arkeologiset organi-
- saatiot ja yhdistykset. Varsinaista muinaismuistoasetusta valmisteltiin Venäjällä pitkään, vuodesta 1868 aina vuoteen 1917 asti. Ensimmäinen, 1860-luvulla muotoiltu esitys perustui länsieurooppalaisiin esimerkkeihin, ja sen mukaan maa olisi jaettu muinaismuistoista ja niiden luetteloinnista, tutkimuksesta ja valvonnasta vastaaviin piireihin. Asetus ei kuitenkaan toteutunut, ja muinaismuistojen suojelusta annetut ohjeet ja määräykset pysyivät hajanaisina 1900-luvun alkuun asti. Reskalenko 2003, 37–38; Реставрация памятников архитектуры 2014, 32.
- 23** Реставрация памятников архитектуры 2014, 31–32.
- 24** Полное собрание законовъ Россійской имперіи 1830, 1375.
- 25** Piirustukset kuuluvat Viipurin linnoitus- ja rakennuspiirustusten kokonaisuuteen (VESA) Kansallisarkistossa ja muistio puolestaan kenraalikuvernöörinkanslian arkistoon: KA, KKK, Ha: 1 Wiborgs fästnings belägring, nro 25 a, Viipurin linnaa, Speranskia ja Pietari I:tä koskevat historialliset muistiinpanot 1710–1813, Insinöörieversti Brandtin venäjänkieliset muistiinpanot Viipurin linnasta 31.3.1828.
- 26** Se, miten kyseiset piirustukset päätyivät insinöörikomennuskunnan käyttöön, ei ole selvinnyt. Niistä oli hankittu kopiot jo suomalaisten valmistellessa restaurointia, ja Alfred Hackman käytti niitä linnaa koskevan tutkielmansa lähteenä. Se, toimiko Hackman vuonna 1887 jollain tavalla yhteistyössä insinöörikomennuskunnan kanssa, vai hankittiinko kopiot Pietarista oma-aloitteisesti, jää avoimeksi. Insinöörikomennuskunnan ja suomalaisten toimijoiden yhteistyö alkoi samoihin aikoihin, kun Hackman ryhtyi tutkimustyöhön. Ripatti 2011, 224–226.
- 27** 1930-luvun kopio toisesta vuoden 1890 julkisivupiirustuksesta kuuluu Kansallisarkiston entiseen Sota-arkiston kokoelmaan: KK, Sota-arkisto, Piirustuksia Viipurin linnasta, T-11578/1. Kaksi alkuperäistä piirustusta ovat Moskovassa, Venäjän valtion sotahistoriallisessa arkis-

- tossa (RGVIA). Tutkija Aleksei Melnovin tiedonanto Kersti Tainiolle sähköpostitse 24.1.2019.
- 28** Ripatti 2011, 112.
- 29** Ripatti 2011, 128.
- 30** ”Restaureringen af Wiborgs slott”, Wiborgsbladet 15.10.1891 (no 239).
- 31** ”Torkels borg 1893”, Nya Pressen 29.6.1893 (no 172).
- 32** ”En på små konsoler hvilande rundbågsfris, som befinner sig ungefär på rundelns midt, är ännu väl bibehållen. Detta torn torde hafva varit det i slottsräkenskaperna omtalade fångtornet.” Hackman 1944, 46.
- 33** Ahrenberg antoi muistelmissaan ymmärtää vaikuttaneensa maalauksen syntyvaiheisiin. Ripatti 2011, 93.
- 34** Kremlit eli linnoitetut kaupunkikeskustat hallitsevat useiden venäläisten kaupunkien historiallista ydintä. Ikonisen Moskovan kremlin lisäksi tunnettuja ovat muun muassa Kolomnan, Nižni Novgorodin, Smolenskin ja Pihkovan kremlit.
- 35** Mainittakoon muista rajalinnoituksista tässä yhteydessä myös Pihkovan kremlin, jota restauroitiin useita vuosikymmeniä 1830-luvulta lähtien. Nikolai I teki aloitteen kremlin restauroimiseksi, ja toteutuksesta järjestetyn suunnittelukilpailun voitti arkkitehti K. A Thon (1794–1881). Reskalenko 2003, 17; Щенков 2002, 124–127.
- 36** Мильчик & Глухова 1997, 187–199; Щенков 2002, 130–134.
- 37** ”Restaureringen af Viborgs slott”, Östra Finland 27.6.1894 (no 146). Ks. myös Мошник, Мельнов & Ефимов 2018, 77–79.
- 38** Мильчик & Глухова 1997, 188–192.
- 39** ”...островъ и замокъ ‘Шлоссъ’ въ Выборгѣ оставить въ вѣдѣніи Военнаго вѣдомства и на будущее время; при чемъ Его Величеству благоугодно было выразить, чтобы Военное Министерство озаботилось сохраненіемъ этого историческаго для славы русскихъ войскъ памятника и исправило бы его необходимыми ремонтъ.” KA, VSV, nro 252 I: 1888, Kenraalikuvernöörin kirje ministerivaltio-sihteerille 31.3/12.4.1888, nro 618.
- 40** Ripatti 2011, 121–124.
- 41** ”Очень отрадно было бы слышать о подобныхъ мѣропріятіяхъ по отношенію къ памятникамъ зодчества и въ великороссійскихъ губерніяхъ, гдѣ, какъ извѣстно, находится не мало старинныхъ зданій, покинутыхъ безъ назначенія для общественныхъ полезныхъ цѣлей на произволъ времени и обрѣченныхъ на разрушеніе.” Novoje vremjassa alun perin ilmestynyt uutinen nostettiin esiin arkkitehtuurilehti Zodstsin liitteessä, Nedelja stroiteljassa, josta sitaatti on peräisin. ”Изъ Выборга пишутъ въ газету Нов. Вр...”, Неделя строителя 1883 (no 26), 193.
- 42** Ripatti 2011, 112–113.
- 43** Ripatti 2011, 85–86, 108, 124–125, 190, 223.
- 44** ”[...] Шлоссъ напоминает о том, кто тутъ дѣйствительный хозяинъ [...]”. KA, VESA, Suomalaisen sotilaspiirin arkisto, kirjeenvaihtoa, Suomenmaalaisen sotilaspiirin esikunta 203, Viipurin linna, M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.
- 45** ”[...] Шлоссъ напоминает [...] мѣстному русскому населенію – что береговъ моря и свѣта для своего Отечества предки наши достигли геройскими усиліями настойчивой бти вѣковой кровавой борьбы – отъ времени Св. Александра Невскаго и до фридрихсгамскаго мира – и что Шлоссъ долженъ быть имъ дорогъ, какъ нѣмой свидѣтель той могучей энергіи и того несокрушимаго русскаго духа, который приводилъ сюда русскія рати подъ начальствомъ ихъ вѣнценосныхъ Вождей и плодами побѣдъ коихъ живеть и нынѣ Россія.” KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.
- 46** KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471. M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.

- 47** "Наконецъ – ежели Финляндцы еще не давно нашли умѣстнымъ воздвигнуть въ здѣшнемъ краѣ памятники своимъ побѣдамъ надъ русскими, то не имѣемъ ли мы достаточнаго основанія, если не воздвигать спеціальныхъ памятниковъ русскимъ заслугамъ здѣсь, то по крайней мѣрѣ не отчуждать завѣщанныхъ намъ памятниковъ русской славы, каковымъ здѣсь несомнѣнно является Шлоссъ." KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471. M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.
- 48** Knapas, 2009, 300.
- 49** "Москва, 31 августа", Московскія вѣдомости 1.9.1885 (no 241).
- 50** Lindgren 2000, 172.
- 51** "До настоящаго времени притязаніе Шведовъ на Шлоссъ опираются главнымъ образомъ на правѣ историческомъ, но однако несомнѣнно, что право это слѣдуетъ считать упрядненнымъ, такъ какъ оно устраняется болѣе позднимъ фактомъ завоеванія, послужившимъ основаніемъ уже историческому праву Россіи." KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471. M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.
- 52** Patriootti-sana on lainausmerkeissä alkuperäislähteessä. "Москва, 31 августа", Московскія вѣдомости 1.9.1885 (no 241).
- 53** Esim. Engman 2018, 41–43.
- 54** "Еще болѣе не удобно было бы придавать Шлоссу усилями Правительства былаго значенія передоваго оплота Шведовъ, а лучше пусть напоминаетъ онъ, что слѣдуетъ преклониться передъ приговоромъ исторіи и что прошлому здѣсь никогда не воскреснуть." KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471. M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.
- 55** Knapas 2005, 96–97.
- 56** Knapas, 2005, 94.
- 57** Klinge 1997, 262.
- 58** Knapas, 2009, 311–312.
- 59** Polvinen 1985, 294–295.
- 60** "Нельзя не обратить также вниманія на ту настойчивость съ какою преслѣдуютъ Шведы свои цѣли въ этомъ краѣ, пользуясь всякими случаями, даже такими ничтожными, какимъ – повидимому – представляется вопросъ о Шлоссѣ. Они осторожно, но умѣло, возбуждаютъ сомнѣніе о правственномъ правѣ русскихъ владѣть этимъ историческимъ памятникомъ, разсчитывая конечно на то что, зародивъ сомнѣніе, они тѣмъ уже обеспечиваютъ себѣ какъ бы вѣроятность уступокъ имъ и слѣдовъ облегчаютъ себѣ путь къ дальнѣйшимъ усилямъ; за тѣмъ подготовка общественнаго мнѣнія и перенесеніе дѣла въ Сеймъ, довершать надежды на исходъ дѣла въ ихъ пользу, [...]" KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471. M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, nro 471.
- 61** Ripatti 2011, 125, 129.
- 62** Hirn 1964, 108.
- 63** Ahrenberg 1909, 65–66; ks. myös Ripatti 2011, 129–131; Neuvonen 2017, 126.
- 64** Lindgren 2000, 146.
- 65** "Torkkeli Knuutinpojan kuwapatsaan homma", Uusi Suometar 20.1.1887 (no 15).
- 66** Hirn 1964, 106–111.
- 67** Hirn 1964, 107.
- 68** Duhoninin (KA, VESA, Suomenmaalaisen sotilaspiirin asiakirjat 1:3; Esikunta 203; Kirjeenvaihtoa; Viipurin linna; M. L. Duhoninin kirje K. A. Timrotille 6.5.1887, no 471) esiin nostamassa *Östra Finland* -lehdessä 22.1.1887 (no 17) otettiin kantaa Tyrgils Knutssonin patsashankkeeseen, hämmästeltiin Uudessa Suomettaressa esitettyjä mielipiteitä ja mainittiin

- venäläislehdistön negatiiviset reaktiot Suomen sodan muistomerkkejä kohtaan. Östra Finlandin numeroissa 20 ("Torkel Knutssons staty", 26.1.1887) ja 27 ("Förbud att i Wiborg uppresa Torkel Knutssons staty, 3.2.1887) käsiteltiin edelleen patsashanketta, ja ensin mainitussa kerrottiin myös Duhoninin osuudesta siinä: "För någon tid sedan lärer kommandanten i Wiborg hafva ingått till högre ort med en anmälan, i hvilken han prevenerat vederbörande på, att Wiborgarne ärna uppresa en staty åt Torkel Knutsson. Uusi Suometars artikel i frågan skall väl icke undgå att gifva hr kommandantens inlägg behörigt eftertryck."
- 69** "Uusi Suometar och Torkel Knutssons staty", Östra Finland 22.1.1887 (no 17).
- 70** "Torkkeli Knuutinpojan kuwapatsaan homma", Uusi Suometar 20.1.1887 (no 15).
- 71** Jussila 1983, 86. Ks. myös. Engman 2018, 136.
- 72** Polvinen 1985, 54–55.
- 73** Jussila 1980, 13. Ks. myös Ripatti 2011, 125.
- 74** Polvinen 1985, 33, 287–288.
- 75** Klinge 1997, 458–459.
- 76** Lähteenmäki 2018, 277.
- 77** Мошник 2018, 112–114.
- 78** Polvinen 1985, 295; Бородкинь 1905, 209.
- 79** Neuvonen kirjoittaa Viipurin vanhan tuomiokirkon tapauksesta 1900-luvun ensi vuosikymmenellä, ja se muistuttaa monessa suhteessa Viipurin linnan restauroinnin ympärillä aiemmin käytyä keskustelua. Tuomiokirkko kuului Venäjän kruunulle, mutta Viipurin suomalainen seurakunta pyrki saamaan rakennuksen haltuunsa maanvaihto- ja kiinteistökaupoilla vuonna 1908. Kirkkokysymys ajautui monimutkaiseen byrokraattiseen päätöksentekoprosessiin, jossa osapuolina oli suomalais- ja venäläisviranomaisia, yhdistyksiä ja toimikuntia. Kirkon omistus jäi neuvotteluiden jälkeen ennalleen, ja Neuvosen mukaan lähestyvä Viipurin valloituksen 200-vuotisjuhla saattoi olla osasy siihen, että neuvottelut politisoituivat. Venäläiset kokivat kirkon kantavan muistoja Viipurin valtauksesta, ja sitä seuranneesta vaiheesta, jolloin rakennus muutettiin venäläiseksi kirkoksi. Golos Pravdy -lehti suositteli vuonna 1910 kirkon kunnostamista venäläiseksi sotilaskirkoksi Pietari I:n valloituksen kunniaksi. Neuvonen 2017, 160–161.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK)
Sota-arkisto
Piirustukset
Valtiosihteerinvirasto (VSV)
Venäläiset sotilasasiakirjat (VESA)
Suomenmaalaisen sotilaspiirin arkisto

Sanomalehdet

Nya Pressen 1893
Uusi Suometar 1887
Wiborgsbladet 1891, 1893, 1895
Östra Finland 1887, 1894

Venäjänkieliset sanomalehdet ja kausijulkaisut

Московскія вѣдомости 1885
Неделя строителя 1883
Новое время 1897

Painetut lähteet

Ahrenberg, Jac. (1909). Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Fjärde delen. Helsingfors: Söderström & Co.

Venäjänkieliset painetut lähteet

Бородкинъ, М. М. (1905). Изъ новѣйшей исторіи Финляндіи. Время управления Н. И. Бобрикова. С.-Петербургъ: Т-во Голике и А. Вильборгъ.
Полное собраніе законовъ Россіискіи имперіи (1830). Съ Декабря 1825 по 1827. Собрание второе, томъ I. Отъ N² 1 до 799. С.-Петербургъ

Tutkimuskirjallisuus

- Gardberg, C. J. & Weilin, P. O. (1993).** Suomen keskiaikaiset linnat. Helsinki: Otava.
- Hackman, Alfred (1944).** Bidrag till Viborgs slotts byggnadshistoria. *Analecta archaeologica Fennica* XI. Helsingfors: Statsrådets tryckeri.
- Engman, Max (2018).** Kielikysymys. Suomenruotsalaisuuden synty 1812–1922. Suomen ruotsalainen historia 3. Suom. Kari Koski. Helsinki: SLS.
- Hirn, Sven (1964).** Rajatapauksia. Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja. Suom. Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Otava.
- Jussila, Osmo (1980).** ”Förfinskning och förryskning. Språkmanifest år 1900 och dess bakgrund”. *Historisk Tidskrift för Finland* 1/1980. Helsingfors: Historiska föreningen, 1–17.
- Jussila, Osmo (1983).** Venäläinen Suomi. Helsinki: WSOY.
- Klinge, Matti (1997).** Keisarin Suomi. Suom. Marketta Klinge. Helsinki: Schildts.
- Knapas, Marja Terttu (2005).** ”Minnesmärket över furst Dolgorukij i Idensalmi”. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 80, red. Pia Forsell och Johan Strömberg. Helsingfors: SLS, 73–99.
- Knapas, Marja Terttu (2009).** ”Till de tappres minne. Monumenten över 1808–1809 års krig”. Teoksessa *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*, red. Max Engman. Helsingfors: SLS, 273–320.
- Lindgren, Liisa (2000).** Monumentum – Muistomerkkien aatteita ja aikaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 782. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2018).** ”Satunnaisesti venäläinen Viipuri. Kamppailu julkisuudesta toisena sortokautena”. Teoksessa *Satunnaisesti Suomessa*, toim. Marko Lamberg, Ulla Piela ja Hanna Snellman. Kalevalaseuran vuosikirja 97. Helsinki: SKS, 270–296.
- Meurman, Otto-I. (1981).** ”Kaupunkiasutuksen laajeneminen ja kaupungin rakentaminen”. Teoksessa *Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917*. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 133–243.
- Neuvonen, Petri (2017).** Linnoituksesta historialliseksi muistomerkiksi. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939. Aalto-yliopiston julkaisusarja: Doctoral Dissertations 164/2017. Espoo: Aalto-yliopisto.
- Pölvinen, Tuomo (1985).** Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. Helsinki: WSOY.
- Reskalenko, Kirsti (2003).** Historiallinen jatkuvuus ja rakennussuojelu Venäjällä 1978–2000 – esimerkkinä Vanha Pihkova. *Lönnrot-instituutin julkaisuja*, 6. Kajaani: Lönnrot-instituutti.
- Ripatti, Anna (2011).** Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restauraointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 118. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Ruuth, J. W. (1906).** Viborgs stads historia. Andra bandet. Helsingfors: Helsingfors centraltryckeri och bokbinderi Ab.
- Tainio, Kersti, (2017).** Poliittinen muistomerkki: Viipurin linnan venäläinen restaurointi 1888–1895. Helsingin yliopisto (julkaisematon taidehistorian pro gradu -tutkielma).
- Takala, Hannu (2010).** Karjalan museot ja niiden tuhoutuminen talvi- ja jatkosodassa. Historiallisia tutkimuksia 252. Helsinki: SKS.

Venäjänkielinen tutkimuskirjallisuus

Военная энциклопедия IX (1912). Под редакцией К. И. Величко, В. О. Новицкого et al. Петербургъ.

Волков, Сергей (2010). Генералитет Российской империи. Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. Том II. Москва: Центрполиграф.

Императорская Археологическая Комиссия 1859–1917. К 150-летию со дня основания, (2009), под ред. А. Е. Мусин & Е. Н. Носов. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.

Мильчик, М. И. & Глухова, Екатерина (1997). "Ранний опыт реставрации памятника русского оборонного зодчества. Работы середины XIX в. в Ивангороде". Крепость Ивангород – новые открытия. Под ред. М. И. Мильчик. Санкт-Петербургский научно-исследовательский институт Спецпроектреставрация, 187–199.

Мошник, Юлия (2018). "Петровский музей". Выборгский замок от А до Я. Под ред. Ю. И. Мошник. Выборг: Остров, 112–114.

Мошник, Юлия, Мельнов, Алексей & Ефимов, Михаил (2018). "Лезедов". Выборгский замок от А до Я. Под ред. Ю. И. Мошник. Выборг: Остров, 77–80.

Памятники архитектуры в дореволюционной России (2002). Под ред. А. С. Щенков.

Российская академия архитектуры и строительных наук. Научно-исследовательский институт теории архитектуры и градостроительства. Москва: Терра книжный клуб.

Реставрация памятников архитектуры (2014). С. С. Подъяпольский и др. Под ред. С. С. Подъяпольский. Москва: Архитектура-С.